

DOI 10.4467/25439561KSR.23.010.18987

JOANNA TOMALSKA-WIĘCEK <https://orcid.org/0000-0003-1142-7192>Em. kustosz Muzeum Podlaskiego
w Białymstoku

PODLASIANIE WOBEC WARTOŚCI WIZERUNKÓW KULTOWYCH

PODLASIE RESIDENTS TOWARDS THE VALUE OF CULT IMAGES

Streszczenie

Podlasie zamieszkiwali przedstawiciele różnych etnosów, wierni Kościołów chrześcijańskich, przede wszystkim katolickiego, prawosławnego oraz greckokatolickiego (unickiego). Treścią artykułu jest stosunek wiernych tych Kościołów do słynących łaskami wizerunków maryjnych, formalnie pozostających własnością innego wyznania chrześcijańskiego.

Abstract

Podlasie was inhabited by representatives of different ethnoses, believers of various Christian Churches, primarily the Catholic, Orthodox and Greek Catholic (Uniate). The content of the article is the attitude of the faithful of different Churches to the Marian images famous for grace, formally remaining the property of another Christian denomination.

Słowa kluczowe: Podlasie, ikony, kult ikon, ikony maryjne, obrazy maryjne
Keywords: Podlasie, icons, icon worship, Marian icons, Marian images

Podlasie to skolonizowane względnie późno ziemie wielokulturowe. W średniowieczu na niewielkim obszarze przyszłego regionu (dzisiejsze województwo podlaskie różni się odeń dość znacznie) krzyżowały się wpływy pruskie, jaćwieskie, litewskie

i mazowieckie, a w późniejszych wiekach także polskie i ruskie. Na przestrzeni dziejów te ziemie należały do Rusi, Litwy, Polski, Prus, Rosji, Polski, ZSRR, Niemiec i ponownie do Polski¹.

Na Podlasiu współegzystowały różne etnosy i wyznania chrześcijańskie: katolicy, prawosławni, arianie, ewangelicy, zaś po zawarciu unii brzeskiej w 1595 r. także unicy. Według rosyjskich autorów XIX-wiecznych (Podlasie przyłączono do cesarstwa rosyjskiego) różnice te były źródłem konfliktów, szczególnie prześladowani mieli być prawosławni². Ta kwestia nie była dotychczas badana, w poniższych rozważaniach podejmiemy próbę jej weryfikacji w perspektywie dziejów słynących łauskami podlaskich wizerunków maryjnych, które jako obiekty kultu religijnego były ośrodkami integracji ponadetnicznej³. Próba analizy dotyczy otoczonych kultem wizerunków maryjnych od XVI wieku do 1839 roku. Wybór przedstawień został podyktowany ich szczególnym znaczeniem, wizerunkom maryjnym przypisywano bowiem większą moc, a ich wartość podnosiła wiara, iż autorem pierwszych portretów Matki Boskiej był św. Łukasz Ewangelista⁴.

Do dziś zachowały się jedynie nieliczne przekazy o objawieniach obrazów maryjnych na Podlasiu. Archiwalne protokoły wizytacji cerkwi unickich i kilka zachowanych ksiąg cudów potwierdzają, iż kult obrazów przekraczał granice etniczne i wyznaniowe⁵.

Fenomen kultu ikon wynika z przypisywanych im właściwości: uzdrawiania z ciężkich chorób, odwracania nieszczęść, a nawet (w przypadku obrazu w kościele w Topczewie) przywrócenia kapłana do życia⁶. Rolę szczególną odgrywała pobożność ludowa, tj. wynikający z tradycji i kultury grup etnicznych model dewocji prywatnej lub wspólnotowej⁷. Składają się na nią przekazywane z pokolenia na

¹ M. Barwiński, *Podlasie jako region pogranicza*, „Studia z Geografii Historycznej i Politycznej” 2014, t. 3, ss. 281–283.

² I. Matus, *Klasztor w Supraślu (od unii do prawosławia)*, „Acta Neophilologica” 2017, t. 19, nr 1, ss. 181–182; D. Ciołka, *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim*, Białystok, Libra, 2015, ss. 154–155.

³ S. Czarnowski, *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*, [w:] *Dziela*, t. 1, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956, s. 103.

⁴ A. Różycka-Bryzek, R. Legierski, *Hodegetria*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Wałkuszczyk, Lublin 1993, szp. 1096–1099; C. Angelidi, T. Papamastorakis, *The Veneration of the Virgin Hodegetria and the Hodegon Monastery*, [w:] *Mother of God, Representations of the Virgin in Byzantine Art*, M. Vassilaki (Ed.), Athens, Skira, 2000, ss. 373–387.

⁵ M. Zowczak, *Modlitwa ludowa*, „Konteksty: Polska Sztuka Ludowa” 1998, t. 52, nr 1, s. 33.

⁶ A. Nieszporkowicz, *Odrobiny z Stołu Królewskiego Królowy Nieba y Ziemi, Najswiętszey Bogarodzicy Panny Maryi Historią, Laskami y Cudami Obrazu Częstochowskiego*, Częstochowa 1720, ss. 48–49.

⁷ C. Krakowiak, *Pobożność ludowa*, [w:] *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2006, s. 627.

pokolenie modlitwy i gesty: całowanie wizerunku, pokłon, procesje, przejście drogi lub jej części boso albo na kolanach, składanie ofiar, świec i wotów. W budowaniu kultu decydującą rolę odegrali pielgrzymi i religijne rytuały⁸.

Rozkwit kultu obrazów przypada na XVII wiek⁹, okres kontreformacji i wojen. W epoce potrydenckiej, a z tego czasu pochodzi większość podlaskich wizerunków maryjnych¹⁰, liturgia wyszła poza mury świątyń, wierni stali się uczestnikami wydarzeń religijnych, ulice – sceną procesji i zsakralizowanych uroczystości państwowych¹¹. Szerzyły się legendy o objawieniach, cudach i łaskach, popularność zyskała literatura dewocyjna i księgi cudów¹².

W ciągu nieco ponad trzystu lat na Podlasiu zasłynęło cudami co najmniej 45 ikon i obrazów maryjnych¹³. Spośród nich 28 to ikony, wywodzące się zapewne z okresu unickiego. Pozostałe to obrazy w kościołach katolickich. Wtedy zyskały sławę unickie ikony i katolickie obrazy, m.in. w Białymstoku, Gródku, Hodyszewie, Juchnowcu, Lipsku, Puchłach, Rajsku, Starym Korninie, Strabli, Supraślu, Wasilkowie i Zawykach¹⁴.

W perspektywie domniemanych objawień maryjnych warta zbadania jest rekato-licyzacja Podlasia po szesnastowiecznych dysputach religijnych oraz konwersjach katolików i prawosławnych na wyznania reformowane¹⁵.

Kłęski elementarne oraz ewakuacja ludności prawosławnej po wybuchu pierwszej wojny światowej spowodowały, że spośród 28 ikon maryjnych 16 pozostało na Podlasiu, 12 zaś zaginęło w różnych okolicznościach¹⁶. Z ocalałych 16 ikon 5 trafiło do kościołów katolickich i pozostaje w kulcie, podobnie jak ikony, które były otaczane kultem w cerkwiach unickich, a po zniesieniu unii trafiły do cerkwi prawosławnych. Ikona Hodegetrii w Bielsku, pierwotnie „prawosławna”, stała się „unicką”, a następnie ponownie „prawosławną”, ciesząc się nieprzerwanym kultem.

⁸ A. Witkowska, *Peregrinatio ad loca sacra. Refleksja antropologiczno-socjologiczna*, „Roczniki Humanistyczne” 1979, t. 27, nr 2, ss. 5–14.

⁹ S. Czarnowski, *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego...*, op. cit., ss. 80–99.

¹⁰ J. Tomalska-Więcek, *Sanktuaria maryjne na Podlasiu*, [w:] *Małe miasta. Duchowość kanoniczna*, red. M. Zemło, Białystok–Futoma–Supraśl, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020.

¹¹ B.M. Wołyniec, *Biskup Marcin Szyszkowski (1616–1630) jako twórca nabożeństwa siedmiu kościołów krakowskich*, „Folia Historica Cracoviensia” 2015, t. 21, ss. 189–190.

¹² J. Tazbir, *Sarmatyzacja potrydenckiego katolicyzmu*, [w:] idem, *Szlachta i teologowie. Studia z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa, Wiedza Powszechna, 1987, ss. 217, 227.

¹³ Więcej na ten temat J. Tomalska-Więcek, *Sanktuaria maryjne...*, op. cit., ss. 133–221.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ S. Kot, *Polacy w Bazylei za Zygmunta Augusta*, „Reformacja w Polsce” 1921, t. 1, nr 2, ss. 121–122; L. Grzebień, *Chronologia pobytu i działalności Piotra Skargi w Wilnie (1573–1584)*, „Senojj Lietuvos Literatura” 2013, nr 35–36, ss. 16–17.

¹⁶ J. Tomalska-Więcek, *Sanktuaria maryjne...*, op. cit.

Warte wzmianki są obrazy z katolickich kościołów, których kopie trafiły do cerkwi unickich, zaś po zniesieniu unii – do cerkwi prawosławnych (np. relief leśniański i jego malowana kopia w unickiej, a później w prawosławnej cerkwi w Nosowie). Kopie dwóch katolickich wizerunków, w XIX wieku przejętych przez Cerkiew prawosławną, tj. obrazu z Różanegostoku¹⁷ i reliefu z Leśnej Podlaskiej, pozostają w kulcie, mimo że oryginały zaginęły.

Wizerunki te zachowywały swe właściwości niezależnie od zmieniających się modeli kulturowych. Dowodem ponadkonfesyjnego kultu są wota, spisane w Leśnej Podlaskiej¹⁸ w 1731 roku¹⁹, wielka liczba pątników i unickich kapłanów²⁰. Współpraca łączyła parafie unickie i katolickie w Bielsku: kapłani unicy udzielali katolikom sakramentu chrztu, odbywały się wspólne misje ludowe. Na obszarach, na których mimo obecności unickich wiernych nie było cerkwi, przyjętą praktyką było współużytkowanie kościoła lub uczestnictwo w liturgii w świątyni bliższej miejsca zamieszkania²¹.

Unicy odbywali pielgrzymki do katolickich ośrodków w Leśnej, Różanymstoku i Kodniu, tatarskie mieszkanki okolicznych wsi do Różanegostoku, a prawosławni i ewangelicy do unickiego sanktuarium w Supraślu. W innych regionach do sanktuariów prawosławnych przybywali katolicy, np. do Kupiatycz w rejonie Pińska²². Na środkowym Nadodrzu protestanci uczestniczyli w katolickich mszach, procesjach i pielgrzymkach, kult niektórych świętych miał charakter powszechny, do św. Ignacego zwracały się oczekujące potomstwa protestantki²³. O kulcie prawosławnych

¹⁷ Według ostatnich badań obraz ma znajdować się w klasztorze w Jeromolinie koło Moskwy; A.D. Potocka, A. Oleńska, M. Zgliński, *Siedemnaście obrazów matki Boskiej Częstochowskiej z kościoła św. Anny w Warszawie jako ogniwo w badaniach nad recepcją wizerunku Madonny Jasno-górskiej w dawnej Rzeczypospolitej i na ziemiach okolicznych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 11, red. W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2020, ss. 219–226, il. 18.

¹⁸ Było ich wówczas 909, w tym kilkanaście sznurów pereł, kolie z diamentami, buzdygan, kielichy i lichtarze srebrne; J. Zbudniewek, *Fundacja parafii i klasztoru paulinów w Leśnej*, „*Studia Claromontana*” 1988, t. 9, s. 397.

¹⁹ Z. Zalewski, *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*, „*Studia Claromontana*” 1988, t. 9, ss. 65–67.

²⁰ W 1875 r. klasztor przekazano duchowieństwu prawosławnemu; *ibidem* ss. 70–72.

²¹ K. Kolendo-Korczak, *Relacje rzymskich katolików i unitów na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w świetle inwentarzy kościelnych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, s. 360.

²² P. Chomik, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, s. 208; K. Kolendo-Korczak, *Relacje...*, *op. cit.*

²³ D. Dolański, M. Konopnicka-Szatarska, *Rola religii w przenikaniu się kultur na Środkowym Nadodrzu w okresie od XVI do XVIII wieku*, [w:] *Religijność na polskich pograniczach w XVI–XVIII wieku*, red. D. Dolański, Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2005, s. 92.

ikon świadczy fakt, że Wojciech Gasztold, jeden z najpotężniejszych magnatów litewskich, pochowany w katedrze wileńskiej, polecił spadkobiercom umieszczenie przy swym nagrobku „greckiej” ikony Bogarodzicy²⁴. Ponadkonfesyjną współpracę artystyczną potwierdza archiwalny zapis o księżach misjonarzach siemiatyckich, zlecających prawosławnym zakonnikom z Drohiczyna namalowanie obrazów do swego kościoła²⁵.

Granice między grupami etnicznymi były płynne, główny wyznacznik przynależności etnicznej stanowiła religia, język w mniejszym stopniu. Znane są też procesy rutenizacji osiadłych wśród ludności ruskiej polskich osadników, którzy z powodu braku kościoła uczęszczali do cerkwi.

Cechą ziem pogranicza jest silne przenikanie się elementów różnych kultur ze znacznym stopniem ich akceptacji i częściową z nimi identyfikacją. Kultura jest tu wielowarstwową całością, z licznymi powiązaniem, widocznymi w pobożności ludowej, pieśniach, masowym udziale unitów w pielgrzymkach i przyjmowaniu sakramentów w najważniejszych sanktuariach łacińskich i w wiejskich cerkwiach. List gubernatora mińskiego do cara Pawła I z 1793 roku dowodzi, że przerwanie procesu syntezy kultur lud oceniał negatywnie, autor pisze o przygnębieniu podanych z powodu przechodzenia na prawosławie, co pozbawia ich części obyczajów, procesji i możliwości przyjmowania posług religijnych od kapłanów unickich. Zakaz przechodzenia z unii na katolicyzm z 1835 roku wskazuje, że był to ważny problem²⁶. Świadczy o tym zgodny opór duchownych i wiernych przeciw reformom biskupa chełmskiego Felicjana Szumborskiego, gdy próbował on „oczyścić” liturgię unicką z elementów łacińskich. Podobny efekt przyniosły próby biskupa chełmskiego Józefa Wójcickiego, zmierzającego do upodobnienia liturgii unickiej do prawosławnej. Odpowiedzią wiernych był silny opór, przejawiający się w demonstracyjnym udziale w nabożeństwach katolickich²⁷. Unickie obyczaje przetrwały wiele lat, długo były w użyciu księgi unickie, nie wszędzie lud żegnał się w rycie prawosławnym, niektóre święta przyjęte w Cerkwi unickiej (np. Boże Ciało) przemianowano na Święto Zjednoczenia²⁸.

Z dziejów słynących cudami wizerunków maryjnych jasno wynika, że kulturowe dziedzictwo regionu jest efektem wielowiekowej wymiany, także w sferze języka,

---

²⁴ S. Cercha, *Pomnik Wojciecha Gasztolda w katedrze wileńskiej*, „Kwartalnik Litewski” 1910, R. 1, t. 1, s. 36.

²⁵ E. Borowski, *Działalność Zgromadzenia Misji w Siemiatyczach (1719–1832)*, „Studia Teologiczne” 1985, t. 3, s. 199, przyp. 336, 337.

²⁶ Ibidem, s. 231.

²⁷ Ibidem, s. 243. Duchownych przeciwnych tej akcji było tak wielu, że biskup Wójcicki zamierzał urządzić areszt w dawnym klasztorze w Radechnicy.

²⁸ С.В. Силова, *Россійска исторіографія о положеніи православної Церкви в Беларусі в XIX в.*, [w:] *Хрысціянство ў гістарычным лёсе беларускага народа*, cz. 1, Гродна 2009, s. 368.

obyczajów i zwyczajów²⁹. Próba usunięcia ikon napotykała na opór wiernych, zatem by nie wywoływać niepokoju władze administracyjne pozostawiały je w świątyni, tworząc nowe opowieści na ich temat i ustalając nowe terminy świąt. Takie działania dotyczyły ikony w cerkwi Zwiastowania NMP w Supraślu: po zniesieniu unii brzeskiej olejnemu obrazowi o ewidentnych cechach malarstwa siedemnastowiecznego przydano nową historię, według której był on darem z początku XVI wieku. Ponieważ darczyńcą jednej z nieznanych dziś ikon maryjnych miał być biskup smoleński, uznano, że pierwowzorem słynącego cudami wizerunku była ikona Matki Boskiej Smoleńskiej, zaś różnice ikonograficzne objaśniano przemalowaniami, dokonanymi po rzekomym zniszczeniu ikony w czasie pożaru. Też o budowaniu kultu ikony od nowa potwierdza fakt, iż w okresie unickim święto ikony supraskiej przypadało na 25 marca, czyli na dzień Zwiastowania. Mikołaj Dałmatow potwierdził, iż w ostatnich czasach (po 1839 roku) ustalono je na dzień święta obrazu ze Smoleńska³⁰. Najpewniej podobne względy sprawiły, że obrazowi w Narojkach przydano okład, identyfikujący ów wizerunek z ikoną z Galaty³¹.

Mimo że wiele ikon nie dotrwało do naszych czasów, nie wszystkie uległy zapomnieniu, kultem otaczane są kopie zaginionych w cerkwiach w Białymstoku, Jacznie, Supraślu, Starym Korninie, Wasilkowie i Żerczycach, zaś w kościołach w Łazowie i Wasilkowie funkcjonują kopie dawnych unickich ikon; ta ostatnia, tyle że oparta na innej ikonografii, funkcjonuje też w cerkwi w Wasilkowie.

Podlaska kultura przez wieki ulegała hybrydyzacji, łącząc elementy ruskie i polskie, była częścią kultury Rzeczypospolitej, zachodziły w niej podobne procesy adaptacji wzorów artystycznych, podobnie kształtowały się lokalne sanktuaria i kult³², aż do oficjalnego potwierdzenia cudów przez komisje biskupie³³.

W niespokojnym regionie Podlasia obrazy słynące łaskami były jedną z ważnych form integracji, dzięki ich pośrednictwu Kościoły spełniały rolę jednoczącą. Uroczyste procesje, pielgrzymki, koronacje obrazów, składanie wotów, sukienek, rytualne przenoszenie do kolejnych świątyni oraz ukrywanie w czasie wojen, to najczęściej

---

²⁹ D. Misiejuk, *Transkulturowość w świetle zwyczajów, obyczajów oraz twórczości regionalnej Podlasia. Rewitalizacja tradycji pogranicza*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. 17, cz. 1, s. 136.

³⁰ Н. Далматов [Архимандрит], *Супрасльскій Благовещенскій монастирь, Историко-статистическое описание*, Санкт Петербург, Синодальная типография, 1892, ss. 464 i n.

³¹ J. Charkiewicz, *Tobą raduje się wszelkie stworzenie... Ikony Bogarodzicy w prawosławiu*, Warszawa, Warszawska Metropolia Prawosławna, 2009, s. 73.

³² J.S. Bystroń, *Polskie drzeworyty ludowe*, „Sztuki Piękne” 1929, R. 5, nr 1, ss. 1, 6, 25, 28, 29.

³³ A. Dworzak, *Osiemnastowieczne uroczystości z udziałem cudownego obrazu Matki Boskiej Tarkowskiej. Przyczynek do funkcjonowania lokalnych sanktuariów maryjnych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem*, t. 5, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, s. 157.

wykorzystywane w tym celu ceremonie, podobnie jak – znany w Bizancjum i upowszechniony w Europie – obyczaj oddawania się w opiekę Maryi³⁴.

Efektom wielowiekowego współżycia wiernych różnych wyznań jest przenikanie się zwyczajów, obyczajów i rytuałów. Warunki życia na pograniczu religijnym – które doprowadziły do wykształcenia typu człowieka, który zachowując jednoznaczność konfesyjną, potrafił łączyć w życiu elementy nauki dwóch Kościołów – wyjaśniają wiele zjawisk³⁵. Podobnego zdania był anonimowy autor cyklu felietonów o Podlasiu, który w połowie XIX wieku pisał, że usunięcie z umysłu prostego człowieka wiary w rzeczy nadzwyczajne i nadprzyrodzone, jest zarazem podkopaniem jego wiary religijnej, mieszkaniec Podlasia bez namysłu pokona bowiem daleką drogę na wieść o objawieniu się nowego obrazu³⁶. Liczne objawienia obrazów maryjnych wspomagały lud w niespokojnych czasach, utwierdzały w wierze, dawały nadzieję na uzdrowienie, interwencję Opatrzności w potrzebie, a być może miały także wspierać w usuwaniu wyjątkowo trwałych pozostałości pogaństwa. Przez kilka stuleci słynące łaskami ikony i obrazy były dla mieszkańców regionu wartością uniwersalną i ponadkonfesyjną. Po zmianie modelu kulturowego sytuacja uległa zmianie, wielu unickim ikonom władze zaborcze przydały nową historię i ikonografię, która miała uzasadnić odwieczną rosyjską obecność na tych ziemiach.

Literatura

- Angelidi C., Papamastorakis T., *The Veneration of the Virgin Hodegetria and the Hodegon Monastery*, [w:] *Mother of God, Representations of the Virgin in Byzantine Art*, red. M. Vassilaki, Athens, Skira, 2000, ss. 373–387.
- Baniulytė A., *The Cult of the Virgin Mary and its Images in Lithuania from the Middle Ages until the Seventeenth Century*, „Acta Academiae Artium Vilnensis” 2002, t. 25, *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, ss. 157–193.
- Barwiński M., *Podlasie jako region pogranicza*, „Studia z Geografii Historycznej i Politycznej” 2014, t. 3, ss. 281–306.
- Borowski E., *Działalność Zgromadzenia Misji w Siemiatyczach (1719–1832)*, „Studia Teologiczne” 1985, t. 3, ss. 171–216.
- Bystron J.S., *Polskie drzeworyty ludowe*, „Sztuki Piękne” 1929, nr 1, ss. 1–29.

---

³⁴ A. Baniulytė, *The cult of the Virgin Mary and its images in Lithuania from the middle ages until the seventeenth century*, „Acta Academiae Artium Vilnensis. Dailė” 2002, t. 25, *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, ss. 165, 167.

³⁵ Ibidem, s. 242.

³⁶ [Podlasiak], *Podlasie ruskie*, „Gazeta Warszawska” 1854, nr 246, s. 4.

- Cercha S., *Pomnik Wojciecha Gasztołda w katedrze wileńskiej*, „Kwartalnik Litewski” 1910, t. 1, nr 1, ss. 34–40.
- Charkiewicz J., *Tobą raduje się wszelkie stworzenie... Ikony Bogarodzicy w prawosławiu*, Warszawa, Wydawnictwo Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, 2014, 334 ss.
- Chomik P., *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, 292 ss.
- Ciołka D., *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim*, Białystok, Libra, 2015, 320 ss.
- Czarnowski S., *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*, [w:] *Dzieła*, t. 1, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956, ss. 88–107.
- Dolański D., Konopnicka-Szatarska M., *Rola religii w przenikaniu się kultur na Środkowym Nadodrzu w okresie od XVI do XVIII wieku*, [w:] *Religijność na polskich pograniczach w XVI–XVIII wieku*, red. D. Dolański, Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2005, ss. 79–96.
- Dworzak A., *Osiemnastowieczne uroczystości z udziałem cudownego obrazu Matki Boskiej Tartakowskiej. Przyczynek do funkcjonowania lokalnych sanktuariów maryjnych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, ss. 143–160.
- Grzebień L., *Chronologia pobytu i działalności Piotra Skargi w Wilnie (1573–1584)*, „Senoji Lietuvos Literatura” 2013, nr 35–36, ss. 15–41.
- Kolendo-Korczak K., *Relacje rzymskich katolików i unitów na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w świetle inwentarzy kościelnych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 5, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, ss. 359–371.
- Kot S., *Polacy w Bazylei za Zygmunta Augusta*, „Reformacja w Polsce” 1921, t. 1, nr 2, ss. 105–133.
- Krakowiak C., *Pobożność ludowa*, [in:] *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2006, s. 627.
- Matus I., *Klasztor w Supraślu (od unii do prawosławia)*, „Acta Neophilologica” 2017, t. 19, nr 1, ss. 179–196.
- Misiejuk D., *Transkulturowość w świetle zwyczajów, obyczajów oraz twórczości regionalnej Podlasia. Rewitalizacja tradycji pogranicza*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. 17, ss. 133–148.

- Nieszporkowicz A., *Odrobiny z Stołu Królewskiego Królowy Nieba y Ziemi, Nayświętszey Bogarodzicy Panny Maryi Historyą, Łaskami y Cudami Obrazu Częstochowskiego*, Częstochowa 1720, 488 ss.
- [Podlasiak], *Podlasie ruskie*, „Gazeta Warszawska” 1854, nr 246, ss. 1–4.
- Potocka A.D., Oleńska A., Zgliński M., *Siedemnastowieczny obraz matki Boskiej Częstochowskiej z kościoła św. Anny w Warszawie jako ogniwo w badaniach nad recepcją wizerunku Madonny Jasnogórskiej w dawnej Rzeczypospolitej i na ziemiach okolicznych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 11, red. W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2020, ss. 175–232.
- Różycka-Bryzek A., Legierski R., *Hodegetria*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. J. Wałkuszyński, t. 6, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993, kol. 1096–1099.
- Tazbir J., *Sarmatyzacja potrydenckiego katolicyzmu*, [w:] idem, *Szlachta i teologowie. Studia z dziejów polskiej kontrreformacji*, Warszawa, Wiedza Powszechna, 1987, ss. 217–229.
- Tomalska-Więcek J., *Sanktuaria maryjne na Podlasiu*, [w:] *Małe miasta. Duchowość kanoniczna*, red. M. Zemło, Białystok–Futoma–Supraśl, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020, ss. 133–221.
- Witkowska A., *Peregrinatio ad loca sacra. Refleksja antropologiczno-socjologiczna*, „Roczniki Humanistyczne” 1979, t. 27 nr 2, ss. 5–14.
- Wołyniec B.M., *Biskup Marcin Szyszkowski (1616–1630) jako twórca nabożeństwa siedmiu kościołów krakowskich*, „Folia Historica Cracoviensia” 2015, t. 21, ss. 189–208.
- Zalewski Z., *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*, „Studia Claromontana” 1988, t. 9, ss. 65–79.
- Zbudniewek J., *Fundacja parafii i klasztoru paulinów w Leśnej*, „Studia Claromontana” 1988, t. 9, ss. 387–399.
- Zowczak M., *Modlitwa ludowa*, „Konteksty: Polska Sztuka Ludowa” 1998, t. 52, nr 1, ss. 33–42.
- Далматов Н. [Архимандрит], *Супрасльський Благовещенський монастирь, Историко-статистическое описание*, Санкт Петербург, Синодальная типография, 1892, 613 ss.
- Силова С.В., *Российска историография о положении православной Церкви в Беларуси в XIX в.*, [w:] *Хрысціянство ў гістарычным лёсе беларускага народа*, cz. 1, Гродна 2009, ss. 167–172.

References

- Angelidi C., Papamastorakis T., *The Veneration of the Virgin Hodegetria and the Hodegon Monastery*, [in:] *Mother of God, Representations of the Virgin in Byzantine Art*, M. Vassilaki (Ed.), Athens, Skira, 2000, pp. 373–387.
- Baniulytė A., *The Cult of the Virgin Mary and its Images in Lithuania from the Middle Ages until the Seventeenth Century*, “Acta Academiae Artium Vilnensis” [Proceedings of the Vilnius Academy of Arts] 2002, vol. 25, *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai* [Painting and the Book: Research and Sources in the Art of the Grand Duchy of Lithuania], pp. 157–193.
- Barwiński M., *Podlasie jako region pogranicza* [Podlasie as a Border Region], “Studia z Geografii Historycznej i Politycznej” [Studies in Historical and Political Geography], 2014, vol. 3, pp. 281–306.
- Borowski E., *Działalność Zgromadzenia Misji w Siemiatyczach (1719–1832)* [Activities of the Congregation of Missions in Siemiatycze (1719–1832)], “Studia Teologiczne” [Theological Studies] 1985, vol. 3, pp. 171–216.
- Bystron J.S., *Polskie drzeworyty ludowe* [Polish Folk Woodcuts], “Sztuki Piękne” [Fine Arts] 1929, no. 1, pp. 1–29.
- Cercha S., *Pomnik Wojciecha Gasztolda w katedrze wileńskiej* [Monument to Wojciech Gasztold in Vilnius Cathedral], “Kwartalnik Litewski” [Lithuanian Quarterly] 1910, vol. 1, no. 1, pp. 34–40.
- Charkiewicz J., *Tobą raduje się wszelkie stworzenie... Ikony Bogarodzicy w prawosławiu* [In Thee Rejoiceth of All Creation... Icons of the Mother of God in the Orthodox Church], Warszawa, Wydawnictwo Warszawskiej Metropolii Prawosławnej, 2014, 334 pp.
- Chomik P., *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku* [The Cult of Icons of the Mother of God in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th–18th Centuries], Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003, 292 pp.
- Ciołka D., *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim* [Latynization of the Uniate Church in the Republic of Poland after the Zamość Synod], Białystok, Libra, 2015, 320 pp.
- Czarnowski S., *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego* [Religious Culture of Rural Polish People], [in:] *Dzieła* [Works], vol. 1, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956, pp. 88–107.
- Dalmatov N. [Arkhimandrit], *Suprasl'skii Blagoveshchenskii monastyr', Istoriko-statisticheskoe opisanie* [Suprasl Monastery of the Annunciation, Historical and Statistical Description], Sankt Peterburg, Sinodal'naiia tipografiia, 1892, 613 pp.

- Dolański D., Konopnicka-Szatarska M., *Rola religii w przenikaniu się kultur na Środkowym Nadodrzu w okresie od XVI do XVIII wieku* [The Role of Religion in the Intermingling of Cultures in the Middle Odra Region from the 16th to the 18th Century], [in:] *Religijność na polskich pograniczach w XVI–XVIII wieku* [Religiousness in the Polish Borderlands in the 16th–18th Centuries], D. Dolański (Ed.), Zielona Góra, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2005, pp. 79–96.
- Dworzak A., *Osiemnastowieczne uroczystości z udziałem cudownego obrazu Matki Boskiej Tartakowskiej. Przyczynek do funkcjonowania lokalnych sanktuariów maryjnych* [Eighteenth-century Ceremonies Involving the Miraculous Image of Our Lady of Tartakovo. A Contribution to the Functioning of Local Marian Shrines], [in:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej* [The State of Research on the Multicultural Heritage of the Former Republic of Poland], W. Walczak, K. Łopatecki (Eds.), vol. 5, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, pp. 143–160.
- Grzebień L., *Chronologia pobytu i działalności Piotra Skargi w Wilnie (1573–1584)* [Chronology of Peter Skarga’s Residence and Activities in Vilnius (1573–1584)], “Senoji Lietuvos Literatura” [Old Lithuanian Literature] 2013, no. 35–36, pp. 15–41.
- Kolendo-Korczak K., *Relacje rzymskich katolików i unitów na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w świetle inwentarzy kościelnych* [Relations of Roman Catholics and Uniates in the Eastern Lands of the Former Republic of Poland in the Light of Church Inventories], [in:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej* [The State of Research on the Multicultural Heritage of the Former Republic of Poland], W. Walczak, K. Łopatecki (Eds.), vol. 5, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013, pp. 359–371.
- Kot S., *Polacy w Bazylei za Zygmunta Augusta* [Poles in Basel During the Reign of Sigismund Augustus], “Reformacja w Polsce” [Reformation in Poland] 1921, vol. 1, no. 2, pp. 105–133.
- Krakowiak C., *Pobożność ludowa* [Folk Piety], [in:] *Leksykon teologii pastoralnej* [Lexicon of Pastoral Theology], R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fijałkowski (Eds.), Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2006, p. 627.
- Matus I., *Klasztor w Supraślu (od unii do prawosławia)* [Suprasl Monastery (From Union to Orthodoxy)], “Acta Neophilologica” 2017, vol. 19, no. 1, pp. 179–196.
- Misiejuk D., *Transkulturowość w świetle zwyczajów, obyczajów oraz twórczości regionalnej Podlasia. Rewitalizacja tradycji pogranicza* [Transculturalism in the Light of Customs, Habits and Regional Creativity of Podlasie. Revitalization of

- Borderland Traditions], “Pogranicze. Studia Społeczne” [Borderlands. Social Studies] 2011, vol. 17, pp. 133–148.
- Nieszporkowicz A., *Odrobiny z Stołu Królewskiego Królowy Nieba y Ziemi, Najswiętszej Bogarodzicy Panny Maryi Historyą, Łaskami y Cudami Obrazu Częstochowskiego* [Fragments from the Royal Table of the Queen of Heaven and Earth, the Blessed Virgin Mary with the History, Graces and Miracles of the Image of Czestochowa], Czestochowa 1720, 488 pp.
- [Podlasiak], *Podlasie ruskie* [Ruthenian Podlasie], “Gazeta Warszawska” [Warsaw Gazette] 1854, no. 246, pp. 1–4.
- Potocka A.D., Oleńska A., Zgliński M., *Siedemnastowieczny obraz matki Boskiej Częstochowskiej z kościoła św. Anny w Warszawie jako ogniwo w badaniach nad recepcją wizerunku Madonny Jasnogórskiej w dawnej Rzeczypospolitej i na ziemiach okolicznych* [The 17th-Century Image of Our Lady of Czestochowa from St. Anne’s Church in Warsaw as a Link in the Study of the Reception of the Image of Madonna of Jasna Góra in the Former Commonwealth and in Nearby Lands], [in:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej* [The State of Research on the Multicultural Heritage of the former Republic of Poland], W. Walczak, K. Łopatecki (Eds.), vol. 11, Białystok, Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2020, pp. 175–232.
- Różycka-Bryzek A., Legierski R., *Hodegetria*, [in:] *Encyklopedia katolicka* [Catholic Encyclopedia], J. Wałkuszczyk (Ed.), vol. 6, Lublin, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993, col. 1096–1099.
- Silova S.V., *Rossijskaja istoriografija o polozhenii pravoslavnoj cerkvi v Belarusi v XIX w.*, [Russian Historiography on the Situation of the Orthodox Church in Belarus in the XIX century], [in:] *Chrystsiianstvo Ź gistorychnym lese belaruskaga naroda* [Christianity in the Historic Forest of the Belarusian People] Grodno, 2009, pp. 167–172.
- Tazbir J., *Sarmatyzacja potrydenckiego katolicyzmu* [Sarmatization of Post-Tridentine Catholicism], [in:] idem, *Szlachta i teologowie. Studia z dziejów polskiej kontrreformacji* [Nobility and Theologians. Studies in the History of the Polish Counter-Reformation], Warszawa, Wiedza Powszechna, 1987, pp. 217–229.
- Tomalska-Więcek J., *Sanktuaria maryjne na Podlasiu* [Marian Shrines in Podlasie], [in:] *Małe miasta. Duchowość kanoniczna* [Small Towns. Canonical Spirituality], M. Zemło (Ed.), Białystok–Futoma–Supraśl, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2020, pp. 133–221.
- Witkowska A., *Peregrinatio ad loca sacra. Refleksja antropologiczno-socjologiczna* [Peregrinatio ad loca sacra. Anthropological and Sociological Reflection], “Roczniki Humanistyczne” [Humanities Yearbooks] 1979, vol. 27, no. 2, pp. 5–14.

- Wołyniec B.M., *Biskup Marcin Szyszkowski (1616–1630) jako twórca nabożeństwa siedmiu kościołów krakowskich* [Bishop Marcin Szyszkowski (1616–1630) as the Creator of the Service of the Seven Churches of Krakow], "Folia Historica Cracoviensia" 2015, vol. 21, pp. 189–208.
- Zalewski Z., *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie* [The Cult of Our Lady of Lesna, its Development, Forms and Significance], "Studia Claromontana" 1988, vol. 9, pp. 65–79.
- Zbudniewek J., *Fundacja parafii i klasztoru paulinów w Leśnej* [Foundation of the Parish and the Pauline Monastery in Lesna], "Studia Claromontana" 1988, vol. 9, pp. 387–399.
- Zowczak M., *Modlitwa ludowa* [Folk Prayer], "Konteksty: Polska Sztuka Ludowa" [Contexts: Polish Folkart] 1998, vol. 52, no. 1, pp. 33–42.